

Szakdolgozat

Gazdag Sándor

2023

**MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
BUDAI CAMPUS
BUDAPEST**

A kárpátaljai állattenyésztés sajátosságai és fejlődési potenciálja

Gazdag Sándor

Kertészeti Vállalkozásfejlesztés Szak

Készült a Fenntarthatóság a vidékfejlesztésben tanszéken

Belső konzulens: Dr. Fehér Orsolya
Dr. Botos Ernő Péter

Bírálok: _____

Budapest, 2023

tanszék vezető /szakirány felelős

konzulens

1. Bevezetés	4
2. Célkitűzés	6
3. Irodalmi feldolgozás	7
3.1 A kárpátaljai állattenyésztés bemutatása	7
3.2 A kárpátaljai állattenyésztés területi és fajszerkezete, sokszínűség, területi megosztottság	9
4. A vizsgálatok helye és módszere	20
4.1 A vizsgálatok helye, Kárpátalja	21
4.2 Vizsgálatok módszere	22
5. Természeti adottságok, mezőgazdaság nyújtotta lehetőségek	24
5.1 Földrajzi elhelyezkedés	24
5.2 Kedvező éghajlati feltételek	25
6. Piac és értékesítés. Belföldi és külföldi kereskedelem	27
7. Az állattenyésztés jobban és kevésbé fejlődő ágazatai, ennek okai	31
7.1 Sikerek a baromfitenyésztésben	32
7.2 Kézműves sajtok és bőrdíszművesek	33
7.3 Visszaesés a szarvasmarha tartásában	36
8. Következtetések, eredmények elemzése	37
Összefoglalás	40
Irodalmi jegyzék	41
Ábrajegyzék	42
Képek jegyzéke	43

1. Bevezetés

Ukrajna összterületének (603,7 ezer km²) 2,1%-át foglalja el szülőföldem, Kárpátalja. Történelmi és kulturális tekintetben felülmúlhatatlan sajátosságokkal rendelkező megye, amely lakosságának nagy része falusi mezőgazdasággal foglalkozik.

A mezőgazdaság, ezen belül pedig az állattenyésztés, nagymértékben befolyásolja megyénk gazdasági helyzetét. Bár Kárpátalján viszonylag elenyésző a többeszres állományú telepek jelenléte, inkább a háztáji állattenyésztés, a tradicionális és generációról generációra szálló jószág tartás jellemző. Számomra ebben is rejlik szülőföldem egyedisége. Állatorvosként és szaktanácsadóként nap mint nap személyesen találkozom a gazdákkal, hasznos tanácsok segítségével próbálom hatékonyabbá és jövedelmezőbbé tenni tevékenységüket.

Ebben a régióban megtalálható a szárnyas, sertés, szarvasmarha, méhészet, lótenyésztés, reneszánszát éli a nyúltenyésztés, kisebb halgazdaságok, juhtenyésztés, valamint vidékünkön innovációként megjelentek kisebb csigafarmok. Szinte minden háztartásban jelen vannak a „hagyományos” háziállatok, azok tradicionális tartása. Kárpátalja földrajzi fekvése is nagyban befolyásolja az állattenyésztés területi megoszlását megyén belül. Ennek eredményeként, a Kárpátoktól távolodva, ahol lehetőség van a mezőgazdasági termőföld megmunkálására, jellemző a szárnyas és sertés, részben szarvasmarha és nyúl tartása. Megyénk délebbre fekvő falvaiban szinte minden háztartásban találkozhatunk csirkekeltenéssel és szárnyasok előnevelésével foglalkozó helybelieket. A Szovjetunió fennállása alatt itt létesítettek nagyobb baromfi telepeket, amelyek működésében a lakosság vette ki a munka tetemes részét. Ezen évek alatt a gazdák elsajátították az ágazat fortélyait, a rendszerváltás után az üresen álló épületeket és a meglévő eszközöket felhasználva alapítottak kisebb családi vállalkozásokat. Itt jól kamatoztatva a megszerzett szaktudást bevonzották a megyénk kívüli felvásárlókat. Napjainkban már a második generáció végzi a szüleiktől megtanult és örökölt mezőgazdasági tevékenységet.

Kárpátalja központi járásaiban (Beregszász és Munkács környéke) népszerű és elterjedt a sertés tartása. Ezen ágazat sikeressége abban rejlik, hogy a rendelkezésre álló eszközök segítségével hatékonyan kihasználhatták a területi adottságokat. Ugyanis a nagyobb létszámú városok periferiáján helyezkednek el, a Kijev- Csap gyorsforgalmi útvonal mentén pedig a

szállítás is könnyebben megoldható. A húsfeldolgozó iparnál is nagyobb jövedelme származik a gazdáknak a növendék sertés értékesítéséből.

A hegyvidéki falvak lakói specifikusan a juhászat és szarvasmarha tenyészet irányába terelődtek, kihasználva az elő Kárpátok nyújtotta természeti kincseket: dús legelőket és patakokat. Az itt előállított juhsajt egyedülálló az országban. Egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a kézműves termékek felé az emberek, különösen tavasztól őszig, amikor rengetegen kirándulnak a Kárpátok hegyei között. A sajtkészítés mellett a bőrmegmunkálásnak is nagy kultúrája van a hegyvidéki falvak lakosainál.

Kárpátaljai állattenyésztésének fejlődési potenciálja abban rejlik, hogy időről időre képes megújulni. Az elmúlt öt évben a Magyarország Kormánya által támogatott gazdaságfejlesztési program eredményeképpen rengeteg fiatal kisvállalkozás jött létre. Ezek megközelítőleg 75%-a mezőgazdasági ágazatú. Évről évre egyre többen korszerűsítik gazdaságaikat, költséghatékonyabbá téve kisvállalkozásukat, hisz a multinacionális ukrajnai cégekkel másként nem vehetik fel a versenyt.

2. Célkitűzés

A dolgozatomban négy célkitűzés elérését jelöltem meg. Ezek mindegyike a kárpátaljai állattenyésztéssel kapcsolatosak. Azok irodalmi, feldolgozását, szerkezetének és fejlődési potenciáljának az elemzését szolgálja. Ezen felül igyekeztem a térből jó és rossz példákat is leírni, valamint vizsgálni, ami segítheti a fejlődés irányának kijelölését.

- **A kárpátaljai állattenyésztés irodalmának feldolgozás**

A kárpátaljai állattenyésztés irodalma többnyire ukrán nyelven van jelen a szakirodalomban. Tankönyvek, illetve folyóiratok, statisztikák állnak rendelkezésre a témával kapcsolatban. A témakörhöz kapcsolatosan a régiótól eltérő, de a régió számára hasznos példákat jelentő irodalmak feldolgozását is tervezem.

- **A kárpátaljai állattenyésztés potenciáljának feltárása és elemzése**

A vidék állattenyésztésének potenciálja bővülő és bővíthető. Nagy lehetőségek vannak a turizmus által nyújtott igényekben, kézműves termékek előállításában és értékesítésében, a feldolgozóiparban. A fejlődési potenciál felmérésében szerepet játszanak a jelen és jövő lehetséges körülményei ugyanúgy, mint a pozitívumok és a negatívumok, valamint a térség állattenyésztésének a lehetőségei, valamint a versenyhelyzetből adódó veszélyek, fenyegetettségek.

- **A kárpátaljai állattenyésztés jelenlegi szerkezetének jellemzése**

Az állattenyésztés feloszlása vidékünkön több szempont alapján is történhet. Az egyik a vállalkozások potenciálja szerinti, valamint az állatállomány fajtájának függvényében. Ezen felül vizsgálni kívánom a területi szerkezetet, valamint a piac szerkezetét is.

- **A kárpátaljai állattenyésztés fejlődésének jó és rosszpélda elemzése.**

Pozitívumok és gyengeségek egymás mellé állítása. A hagyományos állattenyésztés előnye és hátránya gazdasági szempontból. A történelmi hatások negatív és pozitív befolyása a feldolgozóiparra. Források kihasználatlansága és fejlesztési lehetőségek. A jó és a rossz példák a tanulva fejleszteni koncepció részeként jelennek meg a dolgozatomban.

3. Irodalmi feldolgozás

3.1 A kárpátaljai állattenyésztés bemutatása.

Kárpátalja állattenyésztésének bemutatása, mint oly sok kultúra a Kárpát-medencében, változatos és sokszínű múltja tekint vissza. Az emberek életének létfontosságú részét képezte az állattenyésztés már az ősidőktől fogva. Házasított állatként említhetjük történelmünkben: ló, szarvasmarha, juh, amelyet a történelemkönyvek a ló utána legfontosabb háziállatként említene, sertés és baromfi, továbbá a kutya, ami az elsőként házasított állatunk.

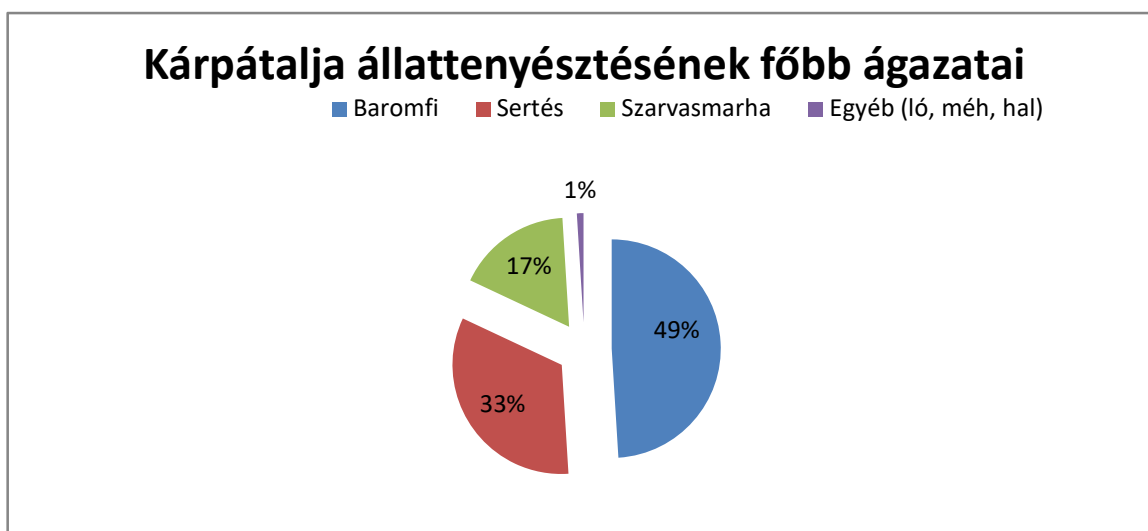
1. kép - Magyar szürkemarha, forrás [A magyar állattenyésztés története SZIE](#)

Véleményem szerint szakdolgozatom legfőbb témájának bemutatásához, ami Kárpátalja állattenyésztése, fontos közelebbről megvizsgálni a legfontosabb alapfogalmakat.

Elsősorban az állattenyésztés, mint tevékenység különböző jelentéstartalmakat hordoz magában: tágabb értelemben az állatok hasznosítására irányuló, az állati termékek és szolgáltatások minden elemét magába foglaló tevékenység. Ezeknek megfelelően az állattenyésztés az állatok elhelyezésével, tartásával, takarmányozásával, szaporításával, ápolásával, gondozásával, egészségvédelmével, az állati termék nyerésével (pl. fejés, nyírás, vágás), az állatok nemesítésével kapcsolatos munkákat, azok szervezését, irányítását jelenti. Tekintve, hogy az állattenyésztés ma már rendkívül szerteágazó tevékenység, a feladatok megoldásában állatfajonként eltérő mértékű munkamegosztás, szakosodás alakult ki. Ma már vannak olyan állattenyésztők, akik csak nemesítéssel, mások szaporítással, ismét mások

tartással, hizlalással, az állatorvosok pedig az állatok egészségének védelmével foglalkoznak. Állattartásról pedig akkor beszélünk, ha az állatok szaporításával nem foglalkozunk, azokat csak tartjuk, hasznosítjuk, ilyen tevékenység például az áru tojás-termelés, hús hasznosítású állatok hizlalása, a lóversenyzés. (Általános állattenyésztés, 2004 Szabó Ferenc Mezőgazda Kiadó-Budapest, 3. oldal)

Kárpátalja állattenyésztése alkalmazkodva a vidék természeti adottságaihoz, 4 fő ágazatra tagolható, amelyek eltérő mértékben jellemzik a régió gazdaságát. Ezen tevékenység nagyban befolyásolja a vidék agráripari komplexumának gazdasági potenciálját. Az állattenyésztés a könnyű- (gyapjú, bőr, báránybőr), élelmiszer-, és gyógyszeripar nyersanyagforrása is. Beszélünk itt szarvasmarha-tenyésztésről, sertésenyésztésről, baromfitenyésztésről, illetve kisebb mértékben juh-, kecske-, ló-, méh- és haltenyésztésről.

1. ábra – Kárpátalja állattenyésztésének főbb ágazatai, saját szerkesztés, forrás:

<https://carpathia.gov.ua/diyalnist/agropromislovist/>

A haszonállatok száma a 2022. évben

Szarvasmarha				Sertés		Juh és kecske		Baromfi	
Összesen		Tehén		ezer darab	% arány az előző évhez mérten	ezer darab	% arány az előző évhez mérten	ezer darab	% arány az előző évhez mérten
ezer darab	% arány az előző évhez mérten	ezer darab	% arány az előző évhez mérten						
119,8	95,7	76,6	94,6	212	94,3	132,8	92,2	3145,1	104,5

1. táblázat - A haszonállatok száma a 2022. évben Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás

uz.ukrstat.gov.ua

A fentebb elhelyezett diagram és ábra adatai világosan tükrözik számunkra, hogy a régió állattenyésztésének majdnem felét a baromfitenyésztés teszi ki. Azt a következtetést vonhatjuk le a 2. ábra számai alapján, hogy ezen ágazat kis mennyiségben, de növelte kapacitását az előző évi viszonylathoz képest. Ezt a jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy a baromfi nevelésének ideje a legrövidebb, mivel a gazdaság jelenleg igen instabil, így ez a fajta befektetés tartalmazza a legkisebb rizikófaktort. Továbbá megfigyelhetjük, hogy csekély mennyiségben, de kisebb lett a szarvasmarha és sertésitenyésztés mutatója, mivel ezek hosszabb távú befektetést igényelnek. Napjainkban a juhászat, méhészet, hal-, ló- és nyúlitenyésztésről Kárpátalján már csak kisebb gazdaságokban beszélhetünk, vagy hagyományként, mint nagyvállalati viszonylatban.

3.2 A kárpátaljai állattenyésztés területi és fajszerkezete, sokszínűség, területi megosztottság.

„A magyar gazdasági udvart baromfi nélkül elképzelni nem lehet” írja Úr Sándor Az állattenyésztés alapismeretei című könyvében (102. oldal, Ungvár, 2009). Valószínűleg Ázsiából hoztuk magunkkal, igénytelen, edzett és élelmes állat, gyorsan növekszik. Súlya eredetileg 1,25 kg – 1,5 kg körüli volt. Régen is edzett, igénytelen, de kevés tojást rakó fajta volt. Belőle nemesítették ki a 2,2 kg - 2,5 kg súlyú, évente 90-100 darabtojást rakó kendermagos és sárga magyar tyúkokat, amelyek a külterjes tartást jól viselték. Ezen kívül az akkor ismert fajták közül megemlíthetjük: magyar parlagi tyúk, fehér leghorn, vörös izlandi, newhampshirei, fehér plymouth, cornish tyúk.

Manapság már nagyüzemi módszerekkel, ketrecekben vagy kifutó nélküli istállóknak nevelik illetve tojtatják a tyúkokat. Az ilyen tartásra azonban alkalmatlannak bizonyultak az eddig ismert fajták, így azok különböző keresztezéseivel új, csak hús-, vagy csak tojástermelésre használt, a takarmányt jól hasznosító, betegségekkel szemben ellenálló, szüleiknél gyorsabban fejlődő vagy éppen többen tojó hibrideket hoztak létre a baromfitenyésztők. (Úr Sándor :Az állattenyésztés alapismeretei Ungvár , 2009, 105. oldal)

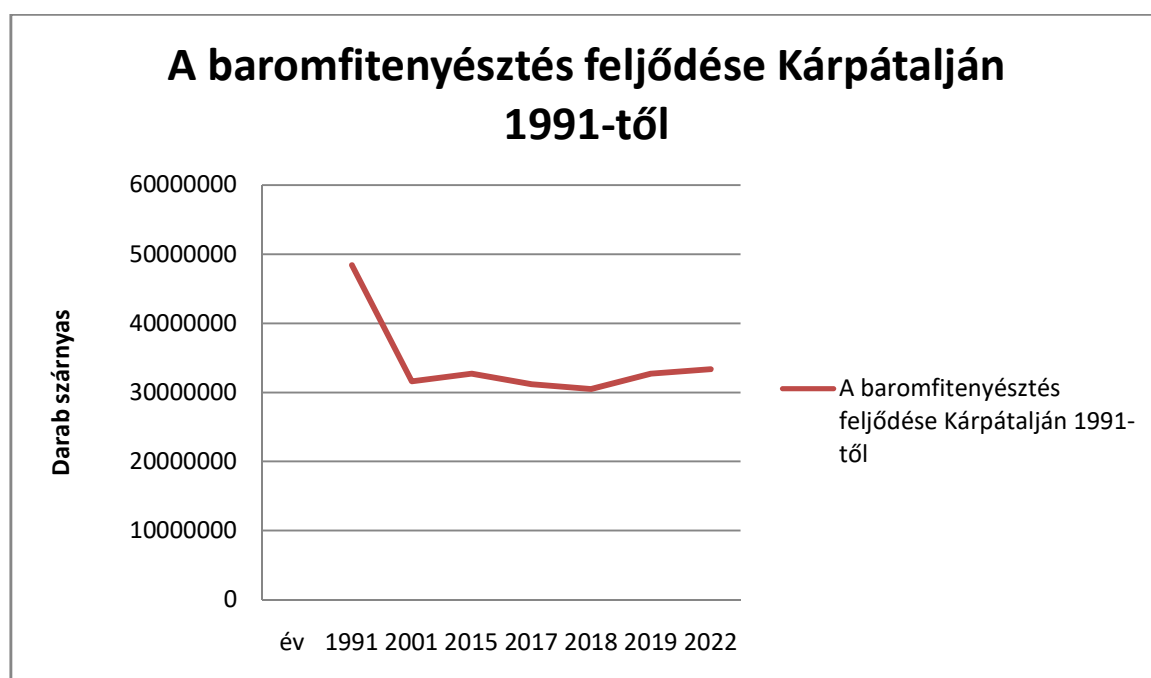
2.kép tojó-hús hibrid baromfi, forrás A magyar állattenyésztés története SZIE

Kárpátalja baromfitenyésztése a Szovjetunió megalakulása után indult jelentős fejlődésnek. Az 1960-as években a vidék három legnagyobb járásában épültek baromfitenyésztő telepek és feldolgozó üzemek: Koncháza (Ungvári Járás), Kígyós (Beregszászi járás), Nagyszőlős és vonzáskörzete.

Kutatásaim során érdekes történetekre találtam a Koncházai telep megalakításának folyamán, ezen években már jelentős baromfitenyésztés folyt Kárpátalján, de nem a legkorszerűbb módon. Ez idő tájt már 30 baromfitenyésztő telep működött, melyeken összesen 273,5ezer tyúk, 20ezer kacsa, 935ezer növendék csirke és 1200 000 keltetési tojás volt a termelés mértéke. A megyei levéltár feljegyzései szerint magyarországi partnerekkel tartott megbeszéléseket Jurij Illickij, az akkori kárpátaljai vezető egy korszerű baromfi telep építéséről. A feljegyzésben is olvasható, hogy telefonos egyeztetések után először itt látták vendégül a magyarországi küldöttet, aki három napot töltött Kárpátalján. Két hét elteltével a koncházai küldöttség érkezett meg Bábolnára, ahol megtekinthették az akkori legmodernebb technológiával felszerelt baromfitelepet. A tárgyalások során arra jutottak a felek, hogy lehetőség lenne egy hasonló volumenű befektetés megvalósítására Kárpátalján is. Kizárólagos magyarországi befektetéssel 1969-től 1972-ig tartott az építkezés, amelyben a felek abban állapodtak meg, hogy a törlesztés nem pénzben, hanem termékben fog megtörténni. Ezek között volt több

tehergépjármű és személyautó, hullámpala és építkezésre szánt faanyag 20 000 000 kupon értékben. 1972-ben adták át a baromfitelepet, ahol 1120 embert foglalkoztattak, egy év alatt 355 000 brojler csirkét neveltek fel, termeltek 71 530 mázsa húst és 79 972 000 keltetési tojást, illetve 447 000 szülőpár baromfit számlált a telep.

Ám 1991-ben, a Szovjetunió szétesése után anyagi források hiányában az állományt felszámolták, annak egy részét az alkalmazottak bérére fordították, 1997-re az üzem bezárta kapui (Jurij Turjanica, dzerkalo-zakarpatty.com). Hasonló történettel végződött a megyében elhelyezkedő többi baromfitelep sorsa is, néhány kisebb telep magánkézbe került. Próbálkoztak az iparág újraindításával, de csak kis mértékben értek el sikereket.

2. ábra A baromfitenyésztés fejlődése Kárpátalján 1991-től, saját szerkesztés, forrás Ukrajna Állattenyésztése c. kiadvány

Napjainkban vidékünkön kiemelhetünk két baromfi telepet, amelyek a Munkácsi illetve a Huszti járásban helyezkednek el, ahol a keltetéstől a baromfi feldolgozásáig terjed a tevékenység. Egy ciklusban telepenként 90 000 brojler nevelése majd levágása történik. Tevékenységük állandó, rendelkeznek rendszeres felvásárlókkal. A kisebb baromfifarmok jellemzően csak szezonális szárnyas tenyésztéssel foglalkoznak Ukrajna belső piacait illetve a helyi háztartásokat kiszolgálva növendék csirkével, libával, kacsával és pulykával.

A nálunk tenyésztett sertések két csoportra oszthatók: hús- és zsírsertések csoportjába. Ez azt jelenti, hogy vannak olya fajták, amelyek sok húst és kevesebb zsírt, de olyanok is, amelyek kevesebb húst és sok zsírt termelnek. A hússertéseket manapság sertéstelepeken tenyésztik, míg a zsírsertéseket inkább csak háztáji vagy vendéglátó ipari felhasználásra tartják. A zsírsertés vidékünkön a mangalica, melynek szőre göndör, bőre, körme és túró karimája fekete. Van fehér és fekete mangalica is, egyformán jó mindkettő. Ez a fajta elég igénytelen állat, jól tűri a ridegtartást, a legeltetést. Tűri a hideget, mert rendkívül edzett, hátránya viszont hogy lassan nő, szaporodása nem túlkedvező, a zsírhízalásra a legalkalmasabb fajta. (Úr Sándor: Az állattenyésztés alapismeretei, Nagydobrony 2009, 87. oldal)

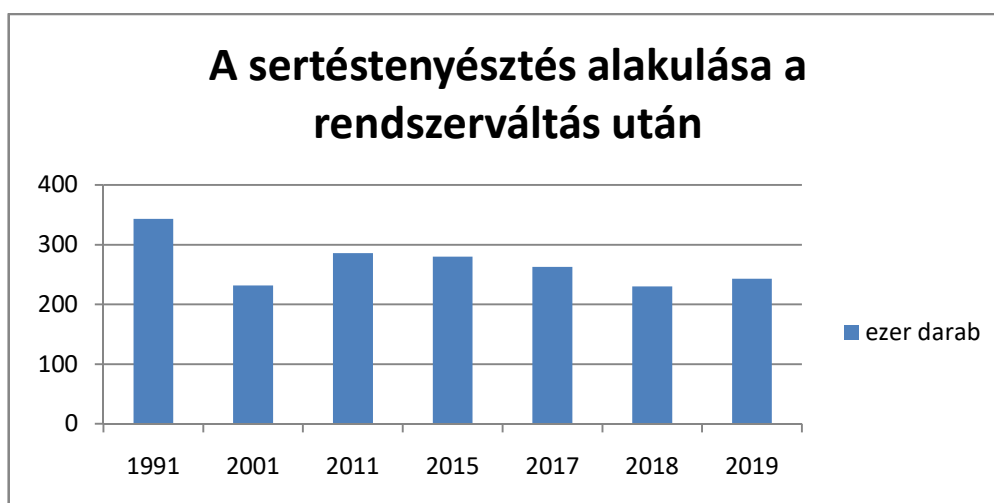
4. kép – Fecske mangalica , forrás : agrostory.com

A hússertések csoportjába több fajta is besorolható, melyeket a mi térségünkben is előszeretettel tenyésztenek: magyar nagyfehér, magyar lapáj, duroc, hampshire, pietrain, és ezek keresztezései. A magyar nagyfehér univerzális fajta szaporasági és hízekonysági tulajdonságai miatt. Megbízhatóan termel kis- és nagyüzemi körülmények között is. Kiváló anyai fajta, stressz és technológia tűrőképessége miatt első számú anyai partner a keresztezésekben. Fajtatisztán vagy lapáj fajtával keresztezve (F1) alkalmazható anyaként. Kiváló szaporaságú, magas a született élő malacok száma és alomsúlya. A malacok életképessége jó, a kocák reprodukciós ideje rövid. Jó növekedési erejű, takarmányértékesítő és hústermelő képességű, a hús minősége jó.

5. kép – magyar nagyfehér sertés, forrás: magyarmezogazdasag.hu/2010/02/15/nagyfeher-sertes-torzstenyeszet-szarvason

Kárpátalja sertésenyésztése napjainkban a 9. helyet foglalja el országos szinten a megyék között (Ukrajna 24 megyére tagolódik területileg). Hagyományos sertéstartás tekintetében élenjáró, a felmérések szerint a meglévő állomány 70% háztáji körülmények között van. (forrás: <https://kurkul.com/blog/16-top-10-oblastey-ukrayini-po-pogolivyu-sviney>) A rendszerváltás ennek iparágnak is hátrányára volt, a nagyobb sertéstelepek szintén nehéz helyzetbe kerültek, az állomány csökkentették vagy teljesen felszámolták.

3. ábra – A kárpátaljai sertésenyésztés alakulása 1991-től, forrás

https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.pdf

A nemrégiben történő állami támogatásoknak köszönhetően az ipari sertéstenyésztés ismét fejlődésnek indult Kárpátalján korszerű technológiákat alkalmazva a farmgazdaságokban. Megemlíthetünk néhány nagyobb vállalatot vidékünkön, akik napjainkban kiemelkedőek sertéstartásban és húsfeldolgozásban egyaránt:

- „NovijRiveny – 2006” – Técsői járásban található, 3000 sertés és 450 koca
- „Sütő farmgazdaság” – Beregszászi járás,
- „Koset” – Munkácsi járás, 9000 sertés
- „Adenia” – Munkácsi járás, 5000 sertés

(Forrás: <http://carpaty.net/?p=7826&lang=uk>)

Szarvasmarha tenyésztés Kárpátalján hagyományos keretek között és szarvasmarha telepek működésével jellemezhető. E két irányzat mind a folyamat menetében, mind a fajták tekintetében eltérő. A Szovjetunió idejében a falusi kolhozok nagy számban tartottak szarvasmarhát, az ebben az időben működő tejfeldolgozó üzemek vajjal, sajttal és tejjel látták el a lakosságot. Elképzelhetetlen volt egy-egy háztartás tehén nélkül. Az emberek sokkal kevesebb húst és sokkal több tejterméket fogyasztottak ebben az időben. A termelői szövetkezetek inkább a nagyobb tejhozamú külföldi fajtákat részesítették előnyben, ilyen például a holsteinfriesian (holland szarvasmarhafajta), és ennek a fajtának az ukrán tarkával való keresztezését. A háztartások azonban a Kárpátokban őshonos kárpáti borzderes fajtát részesítik előnyben. Ez tej- és húshasznosítású szarvasmarha, a XIX. század végén tenyésztették ki Kárpátalján.

6. kép – Kárpáti borzderes, forrás – karpatiborzderes.hu

A jelenleg megtalálható példányok Kárpátalja szerte az ősi kárpáti borzderes leszármazottai, amely elterjedt volt közép Európa egész területén (forrás: <https://kurkul.com/porody/24-bura-karpatska>). A fajta kisebb termetének, könnyű kezelhetőségének és stabil, ellenálló szervezetének köszönhetően kiválóan alkalmas kisebb, háztáji gazdaságok, családok számára. Szerény igényű, könnyen ellő, a legelő állapotváltozásaira kevésbé érzékeny, Kárpátalja klimatikus és domborzati viszonyaihoz jól alkalmazkodó fajta. A fajtára ráadásul jellemző a hosszú, hasznos élettartam, ami meghaladhatja a húsz évet. A fajta alapvetően kimaradt az elmúlt évszázadban zajlott intenzív hasznosításból. Ebből adódóan viszonylag alacsony, amit a tej magas minősége kompenzál, magas beltartalmi értékű, sajtkészítésre kifejezetten alkalmas. Abban az időben, amikor a földművelés még igavonó állatok segítségével történt, a borzderes ebben is hasznos volt élénk természetének és könnyű kezelhetőségének köszönhetően. Borjainak korai súlygyarapodása intenzív, ezért húshaszonra is jól tartható, olvashatjuk a Kárpáti Borzderes Egyesület cikkében (Kárpáti Borzderes Egyesület 2018).

A szarvasmarha tenyésztés, mint a gazdaság szerves része 1991 után folyamatosan leépült Kárpátalján. A termelői szövetkezetek tulajdonában lévő állományokat, ami kolhozokként általában 2000-3000 szarvasmarhát jelentett, felszámolták. A tehének egy részét szétosztották a lakosság között, a nagyobb részét pedig vágóhidakra szállították.

4. ábra – A szarvasmarha állomány változása Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás

:https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.pdf

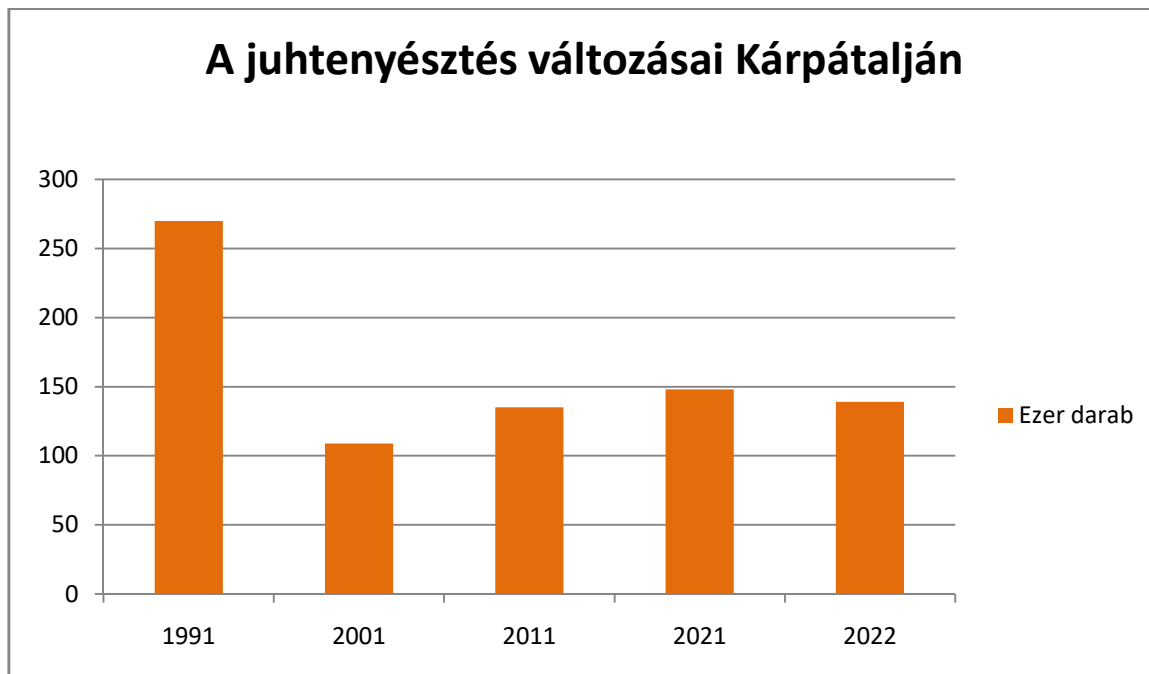
Valaha a Kárpátokban a juhtenyésztés a megélhetés első számú forrása volt, amely nagymértékben meghatározta az emberek életét. Napjainkban a hegyvidéki járásokban ismét egyre több a bárány, s ezzel együtt az ehhez kapcsolódó tradíciók is új értelmet nyernek. A bárányok tenyésztése igencsak kifizetődő foglalkozásnak tekinthető, hiszen tartásuk viszonylag olcsó, különösebb ráfordítást nem igényel, ugyanakkor többféle, manapság jól értékesíthető „terméket” produkál. Mindenekelőtt ott a gyapjú, amelynek az ára és a felvevő piaca stabilnak mondható. Nem kevésbé jövedelmezőek a tejtermékek és a hús, amiből például igen finom saslik készíthető, olvashatjuk a Kárpátalja című hetilap 2002. 75. számának lapjain.

7. kép- juhok a Kárpátokban, forrás: ukrainer.net/vivchar/

A juh tenyésztése három irányban fejthető ki: gyapjúra, húsrá és tejre. Eszerint megkülönböztetünk gyapjú-, hús- és tejtermelő juhokat. A gyapjútermelő juhok kisebb testűek, kevesebb tejet adnak, de a sovány legelőket is képesek értékesíteni, és drága gyapjút termelnek. A finom gyapjas juhok tenyésztése Kárpátalján az utóbbi évtizedekben a kedvezőtlen gazdasági feltételek miatt csökkent. A hústermelő juhok nagy testűek, gyorsan fejlődnek, ugyanakkor igényesek, durva, csekély értékű gyapjuk van. Tejtermelésük csak a bárányneveléshez elegendő. A mi viszonyaink között a húsjuhok csak szervezett nagybirtokokon történő tenyésztésre valók. A tejtermelő juhok közepes testűek, nem kényesek, tejhozamuk kielégítő, s emellett elegendő mennyiségű gyapjút is adnak. Ilyen juhokat tartanak a gazdák, olyan vidékeken, ahol terjedelmes legelők állnak rendelkezésre, ilyenek például a Kárpátok hegyoldalai (Úr Sándor: Az állattenyésztés alapismeretei, Nagydobrony 2009, 91. oldal).

A Kárpátokban a legelterjedtebb juh fajta a beregszászi járási Nagybakta kutató állomásán lett kitenyésztve, jellemzően a nőtényékek 53-58 kg testsúlyúak, míg a kosok 85-100 kg. A hasznosítható gyapjú súlya egyedenként 8-10 kg. Ennek 50-52% felhasználható az iparban. Más fajtákkal keresztezve is tenyésztik (forrás: <https://esu.com.ua>).

5. ábra – A juhtenyésztés változásai Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás

:https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.pdf

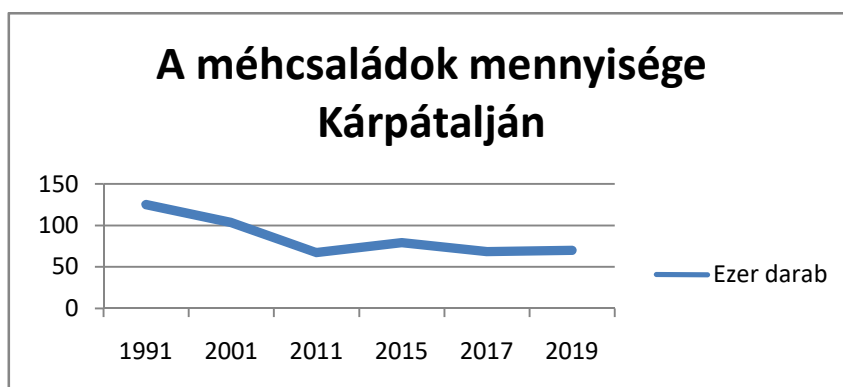
Kárpátalja állattenyésztésének szerkezetéhez tartozik a lótenyésztés is. A kárpátaljai lótenyésztésnek is megvan a saját történelme. Ez 1870-ben kezdődött Turjaremete faluban, a Perecsenyi járás területén. Állami lovardát hoztak itt létre az Osztrák-Magyar Monarchia idején, ahol 120 példányt tartottak különféle vérvonalakból. Közöttük megtalálható volt aaz itt őshonos hegyi huculfajta. A szovjet érában ez a faj dominált a Kárpátok területén. Ám a 90-es években fennmaradásuk veszélybe került. Megszűntek a tenyészi gazdaságok is. Kárpátalján napjainkban egy lótenyészetet tartanak nyilván, amely a Szolyvai járásban található, ennek egyetlen feladata a hucul fajta génállományának megőrzése.

Kárpátalja egész területén mára már csak 8000 ló maradt. Ezekből csak 200 - mezőgazdasági kisvállalkozók tulajdonában, az fennmaradó mennyiség pedig magánszemélyek tartásában. (zakarpattya.net.ua).

8. kép – Hegyi huculló a Kárpátokban, forrás: blog.karpaty.info/2014/10/11/king-guculska

Az első említéseket a kárpátaljai méhészetéről Dukhnovics Alexander ruszin származású író, költő, pedagógus, katolikus lelkész könyvében olvashatjuk. Térségünk méhészetére nagy hatással volt a cseh és szlovák szomszédok tudása és tapasztalata. Látogatásaikkal és kiállításaiikkal szélesítették Kárpátaljai méhészeinek tudását és látókörét. Az első méhész szövetség 1920-ban alakult Nagybereznán. Ekkor még megyénkben tizenkét méhészet működött összesen 115 méhcsaláddal, 1949-re a méhészetek száma 115-re nőtt, a tenyésztett méhcsaládok száma pedig 1179-re. A 60-as években Munkács közelében már a kárpáti méh külön tenyésztését hozták létre. Széles területeken elterjedt ez a fajta, a Baltikumtól egészen Kelet-Szibériáig. Mindenütt nagy mennyiségű mézhozam jellemzi őket, valamint a békés, nyugodt viselkedés és a szorgalmasság. Kárpátalján a méhészetnek egy speciális formája terjedt el igazán, ez a május elején értékesített műrajokra alapozott méhészet, ami viszonylag kiszámítható tisztes jövedelmet jelentett sok család számára. Ám a 2014 óta kialakult helyzet miatt ez a lehetőség megszűnt, mivel a műrajok jelentős hányadát Oroszország területén értékesítették. (Forrás: zakarpattya.net.ua)

6. ábra – A méhcsaládok mennyisége Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás:

https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.pdf

A kárpátaljai nyúltenyésztés napjainkban csak a magánszektorban történik. Nagyobb tenyész telepeket, vagy állami tulajdonban lévő farmokat nem tartanak nyilván. A gazdák körében azonban megtalálható szinte az összes ismert fajta: kaliforniai nyúl, burgundi vörös nyúl, pannon fehér, bécsi kék, német óriás, lepketarka. Az értékesítés piacokon, vagy vendéglátó ipari egységek számára történik. 188 000 példányt számlál a nyúlállomány megyénkben, Ukrajna területén a második helyet foglalja el ezzel a számmal a statisztikai adatok szerint.

A haltenyésztés ágazata napjainkban két különböző irányban fejlődik:

- ❖ hideg vízi haltenyésztés – szivárványos pisztráng nevelése
- ❖ meleg vízi haltenyésztés – ponty, busa, amur, csuka és harcsa

Kárpátalja folyóinak hegyvidéki szakaszain (Tisza, Borzsa, Latorca, Ung), illetve a Tisza vízgyűjtőjében szivárványos pisztrángokat tenyésztnek.

A megye területén 9 nagyobb víztározó és 645 tó található, amelyek összterülete 2880 ha. Négy víztározón alakítottak ki halgazdaságokat, ezekből évente 350-400 tonna halat fognak ki. Ez a szám 1995-ben 600 tonna fölötti volt.

9. kép – Szivárványos pisztráng a Kárpátokból, forrás :uzhgorod.net.

4. A vizsgálatok helye és módszere

A szakdolgozati kutatás alapját szolgáló terület egész Kárpátalja területe. A dolgozat lokális, vidéki szintű elemzés. Az állattenyésztési tevékenység felöleli a megye egész területét, a hegyvidéki tájakat és a falvakat, városokat egyaránt.

A vizsgálatok és az adatgyűjtés több módszerrel valósult meg. Történelmi sajátosságok vonatkoztatásában a témával kapcsolatos szakirodalmi kutatással történt az adatok gyűjtése. A területi és fajszerkezeti felépítés kapcsán szintén a vonatkozó szakirodalmi forrásokból kerültek ki az adatok.

A történelmi áttekintés és a gazdasági helyzet alakulásának feltárásához az Állami Statisztikai Hivatal adatait használtam forrásként, a területi megosztottság és fajta jellemzések kapcsán pedig a vidék állattenyésztéséről szóló tanulmányt, valamint az ukrán megyei hivatalos portál adatait gyűjtöttem össze. A helyzetkép vonatkoztatásában a helyi sajtóban megjelent cikkek is alapul szolgáltak az információ gyűjtésére és rendszerezésére.

A vállalkozásokkal kapcsolatos adatokat a Kárpátalja területén tevékenykedő állattenyésztési vállalkozásokkal kapcsolatban a Megyei Statisztikai Hivatal adatbázisából kapott információk szolgáltak alapul.

Feltárás alá kerültek a különböző idegen (orosz és ukrán) nyelven íródott szakirodalmak, amelyek segítenek átlátni azokat lehetőségeket és tényezőket, amelyeket a kutatás további részében kell megvizsgálni.

A megnevezett feltáró jellegű szakirodalmi és hivatalos forrásból származó adatgyűjtés a szakdolgozati kutatás első fázisa. Ez adja meg az alapot a kárpátaljai állattenyésztők helyzetének feltárására a szakdolgozati kutatás második fázisában.

A kutatás második fázisában módszertani szempontból több különböző forma is alkalmazásra került. Kárpátalja állattenyésztése esetében a benne rejlő lehetőségek és a fejlődést gátló veszélyek, mint külső tényezők, valamint az állattenyésztés erősségeinek, illetve gyengeségeinek vizsgálatára SWOT analízis módszerét választottam, ez egy igen ismert és hatékony elemzési eszköz, amely a kutatási cél feltárására a legalkalmasabb volt (<https://promanconsulting.hu/>).

Kárpátalja állattenyésztésének vizsgálata érdekében primer kutatási módszerrel került feltárára. A szakdolgozat ezen részének kidolgozásához a vidék állattenyésztésével kapcsolatos szakmai tevékenységem szolgált. A kutatás fontos részét képezték a terepbejárások Kárpátalján, ami olyan személyes és közvetlen tapasztalatok gyűjtését tette lehetővé, amelyek feldolgozásával méginkább sikerült a tényeken alapuló következtetéseket levonni.

4.1 A vizsgálatok helye, Kárpátalja.

Kárpátalja egyike Ukrajna 24 megyéjének, székhelye Ungvár, amely- eltérően az ukrainai megyék többségétől- nem vált a megye névadójává. Ez az ország egyik legkisebb területű megyéje, mindössze 12 752 km²-t foglal el, ami Ukrajna összterületének csupán 2,1 %-át alkotja (Zasztavecka et al. 1996).

7.ábra – Kárpátalja közigazgatási beosztása, forrás: <https://doksi.net/hu/news.php?order=ShowArticle&id=890>

A lakosság alapján a megyék rangsorának szintén a második felében foglal helyet, 2022 elején 1 243 700 személy volt a jelenlévő népesség száma.

Kárpátalja gazdaságában fontos szerepet játszik a mezőgazdasági szektor. Kiemelkedő ágazatok a gabonatermesztés, juhtenyésztés, tej- és hústermelésre szakosított állattenyésztés. A Szovjetunió nehézipari létesítményei természetesen Kárpátalját is jellemzik, ám – nyersanyag hiányában – ezek megszűntek, vagy lényegi termelést nem folytatnak.

4.2 Vizsgálatok módszere.

Kárpátaljai állattenyésztésének SWOT elemzése.

A témával kapcsolatos szakmai irodalom, állattenyésztési potenciálok és a gazdasági, társadalmi helyzet felvázolásával megismerhetővé vált az a környezet, valamint aktuális fejlettségi szint, mellyel a kárpátaljai állattenyésztés jelenleg rendelkezik. Megállapítható, hogy komoly történelmi múlttal rendelkezik, hiszen az állattenyésztés ősidőktől fogva az emberi tevékenység fontos pillére, melyet jellemez az őshonos fajták jelenléte Kárpátalján. Az is egyértelmű, hogy a talaj, éghajlati és mikro klimatikus adottságai is kiválóak a különféle igényekkel rendelkező állatfajok tenyésztéséhez.

A fejlesztési koncepció és irányvonalak tekintetében azonban átfogó képet kell kapnunk arról, hogy milyen potenciálok is rejlenek a megyében, milyen irányban és módon indulhatna meg egy fejlődési folyamat az állattartásban. A legmegfelelőbb módszer azokat a külső és belső tényezőket, melyek hatással vannak a vidék gazdaságára, és erre a legalkalmasabb a SWOT analízis, mely megmutatja az erősségeket, lehetőségeket, illetve a gyengeségeket és a veszélyeket az állattenyésztés vonatkozásában. Ennek fényében a következő tények és tényezők határozhatóak meg.

Erősségek	Gyengeségek
- Jól frekvenciált elhelyezkedés - Kedvező éghajlati feltételek - Környezeti értékek megléte (patakok, dús legelők) - Tudományos szellemi potenciál A Munkácsi Agrártechnikum, II.RFKMF - Turisztikai és rekreációs lehetőségekhez való kapcsolódás. - Állattenyésztéshez kapcsolódó programok, kiállítások. - Az állattenyésztők viszonylag magas száma - A kárpátaljai ember magas alkalmazkodó képessége.	- Jogi engedélyek hiányossága - Megfelelő menedzsment és marketing hiányosságai - Nagyfokú munkaerő elvándorlás - Migráció - Megfelelő génállomány hiánya - Generációváltás gondjai - Elpazarolt birtokszerkezet - Rendezetlen földtulajdon jogviszonyok

Lehetőségek	Veszélyek
• A vidékben rejlő potenciál kihasználása • A szomszédos országokkal való együttműködés • már meglévő Kárpát-medencei együttműködés fejlesztése • A digitalizáció és a marketing fejlesztése • Termelői-értékesítői piacok kialakítása	• Covid általi visszaesés a turizmusban és az értékesítésben • A háborús helyzet • Munkaerő potenciál drasztikus csökkenése • Magas infláció • Bizonytalan társadalmi és gazdasági környezet • Energia ellátási problémák

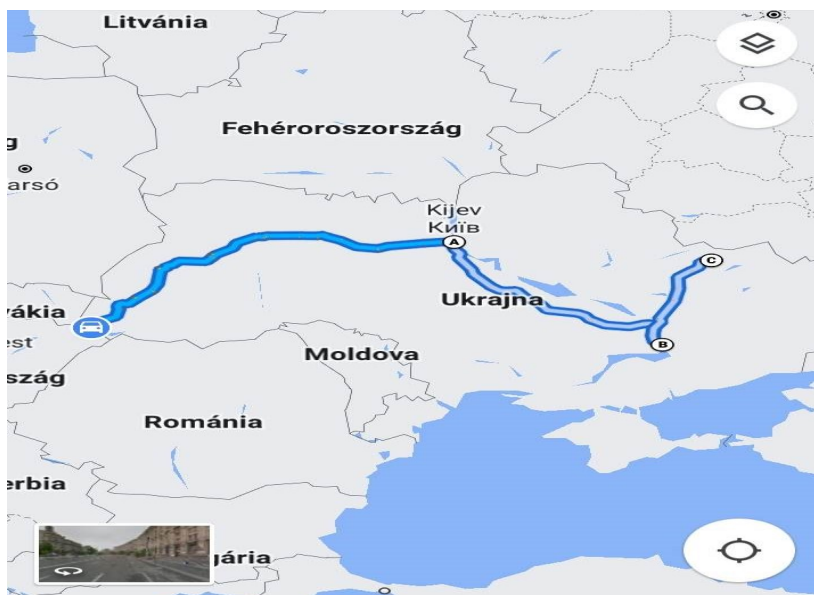
8.ábra – Kárpátalja állattenyésztésének SWOT elemzése, saját szerkesztés

A SWOT elemzés eredményei alapján látszik, hogy Kárpátalja állattenyésztésének számos kiaknázható erőssége van, gyengeségeinek egy része pedig megfelelő stratégiával és fejlesztéssel orvosolható. A SWOT analízis és személyes tapasztalatok, komplex eredmények szolgáltatnak alapot a fejlesztési stratégia kitörési pontjainak és megvalósulási lehetőségeinek megfogalmazásához.

5. Természeti adottságok, mezőgazdaság nyújtotta lehetőségek.

5.1 Földrajzi elhelyezkedés

Kárpátalja Ukrajna nyugati részén helyezkedik el. Bár Ukrajna inkább kelet-európai országgént van elkönyvelve, a kárpátaljaiak előszeretettel helyezik vidéküket Közép-Európába, aminek van is alapja mind geopolitikai, mind földrajzi értelemben. A földrajzi fekvés sajátossága, hogy a megye négy országgal határos: északon Lengyelországgal (a határszakasz hossza 33 km), nyugaton Szlovákiával (98 km), dél-nyugaton Magyarországgal (135 km), délen Romániával (190 km). Észak-kelet felől a Kárpátok gerincein túl Ukrajna Lvivi (85 km-es szakaszon) és Ivano-Frankivszki megyével (180 km-en) szomszédos (Zasztavecka et al. 1996). A gerincen át a közútvonalak a hágón keresztül haladnak. Kárpátalja fekvésének fő pozitívuma, hogy Európa közepén helyezkedik el és négy országgal határos (melyek Ukrainánál fejlettebbek és Európai Unió tagországok). Ennek következtében területén keresztül fontos közutak, vasutak, csővezetékek és villamos vezetékek húzódnak, amelyek Ukrainát közép-európai országokkal kötik össze. Az elhelyezkedés negatívumai, hogy az országon belül periferiális helyzetet foglal el (a fővárostól több mint 800 km-re helyezkedik el), távol esik a tengerparttól, valamint az ukrainai iparvidékektől.

10. ábra, Kárpátalja-Kijev-Zaporizsja-Harkiv távolság, saját szerkesztés. [google.com/maps](https://www.google.com/maps)

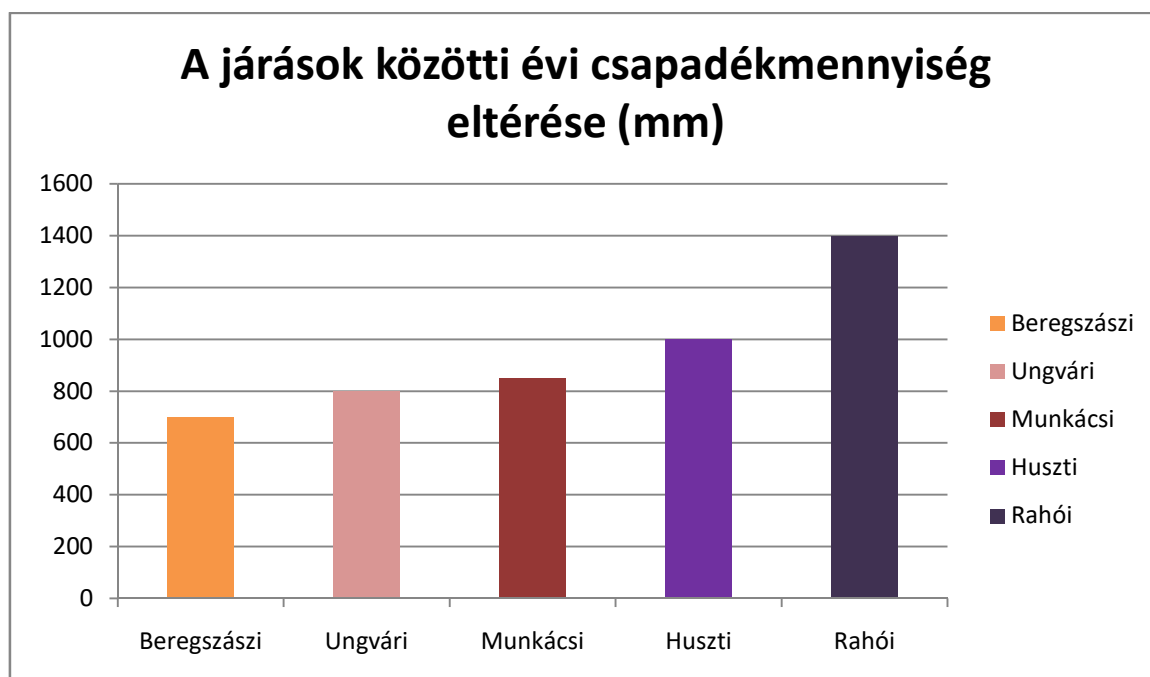
A megye területének mindössze 17%-a esik az alföldi részre, ám a magyar etnikai terület szinte teljesen arra korlátozódik. A Kárpátaljai-alföld a megye dél-nyugati részét foglalja el, és tulajdonképpen az alföld észak-keleti, ukrán-magyar határon átnyúló peremét alkotja. Felszíne

lapos síkság, amely enyhén lejt nyugat-keleti irányba: a nagyszőlősi járásban 130 méter körüli tengerszintfölötti magasságok jellemzőek, az ungváriban-105 méter körüliek. A síkfelszínből néhány vulkáni eredetű szigethegy emelkedik ki, amelyek elsősorban délies kitettségű lejtők-szőlő-és gyümölcstermesztésre lennének kiválóan alkalmasak: ilyen a Kaszonyi-, a Zápszony-, a Bégányi-, a Dédai-, a Beregszászi és a Helmec hegy.

5.2 Kedvező éghajlati feltételek

Kárpátalja alföldi részének éghajlata kis kiterjedésének és az egyöntetű felszíni viszonyoknak köszönhetően nélkülözi a változatosságot, és jól jellemezhető a beregszászi meteorológiai állomás adataival. A napsütéses órák száma Beregszászban 2025 óra /év, ami a maximálisan lehetséges 45%-át teszi ki. A relatív mély napfénytartam maximuma augusztusra, minimuma decemberre esik (Bodnár et al. 1987). Az évi középhőmérséklet sokéves átlaga az alföld kárpátaljai részén 10 °C.

A megye hegyvidéki részére azonban a sokkal alacsonyabb az átlaghőmérsékelt. A legalacsonyabb januárban, -8 - -6 °C, a legmagasabb pedig +14 - +16 °C júliusban.

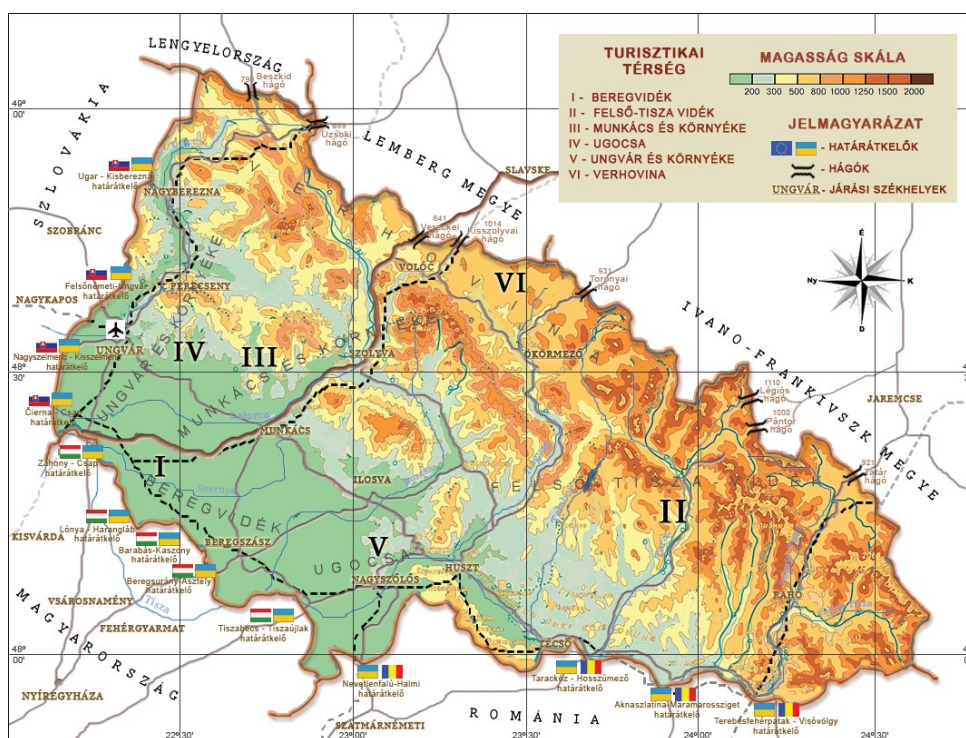
11. ábra-A járások közötti évi csapadékmennyiség eltérése (mm), saját szerkesztés, forrás: karpaty.com.ua

A domborzati tényezők fokozzák az esőgyakoriságot, a csapadék mennyisége a síkságtól a magashegység irányába növekszik: a síkvidéki részen az éves csapadékatlag alig több mint egyharmada a Tisza forrásvidékén mért csapadékmennyiségnek (Molnár J. 2009).

Beregszászban a legalacsonyabb – 642 mm, Királymezőn (Uszty-Csorna, Técsői járás) a legmagasabb – 1411 mm.

Kárpátalja területén négy tájtypus különböztethető meg: síkvidéki, hegyvidéki, alacsonyhegységi és középhegységi. Az állattenyésztésben szerepet játszó szempontokat figyelembe véve azonban célszerűbb két csoportba sorolni Kárpátalja tájegységeit: síkvidéki és hegyvidéki (Tarpai J. 2013).

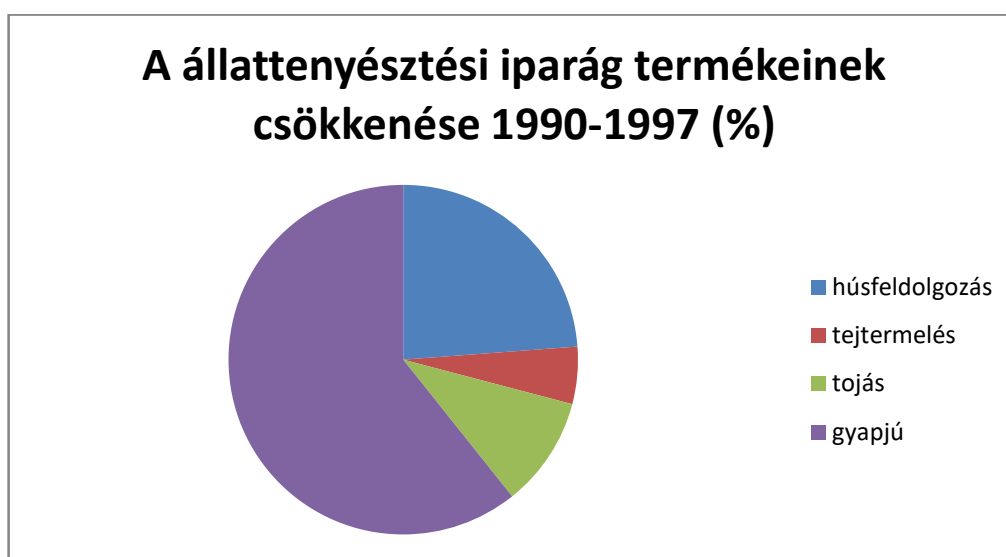
Az Északkeleti-Kárpátok hegyei és előhegyei alkotják a megye területének közel 80%-át, melynek legmagasabb pontja a Hóvár (Hoverla 2061m).

12. ábra – Kárpátalja domborzati térképe, forrás: Tarpai J. 2013

6. Piac és értékesítés. Belföldi és külföldi kereskedelem.

A regionális gazdaság fontos ágazata az agáripari komplexum, amelynek évente az összgazdasági ága által termelt bruttó hozzáadott érték 15%-át teszi ki. A kárpátaljai régióban lakosság 63%-a vidéki, míg Ukrajnában csak 30,7 %-a él falvakban. A függetlenség éveitől a mezőgazdasági földterület aránya megváltozott a lakosság javára, amelyeken föltulajdonának mérete több mint hatszorosára nőtt. Ezzel szemben a termelés hanyatlani kezdett:

13. ábra – Kárpátalja állattenyésztési termékeinek csökkenése a rendszerváltás után, forrás: zakarpatoiblarh.gov.ua

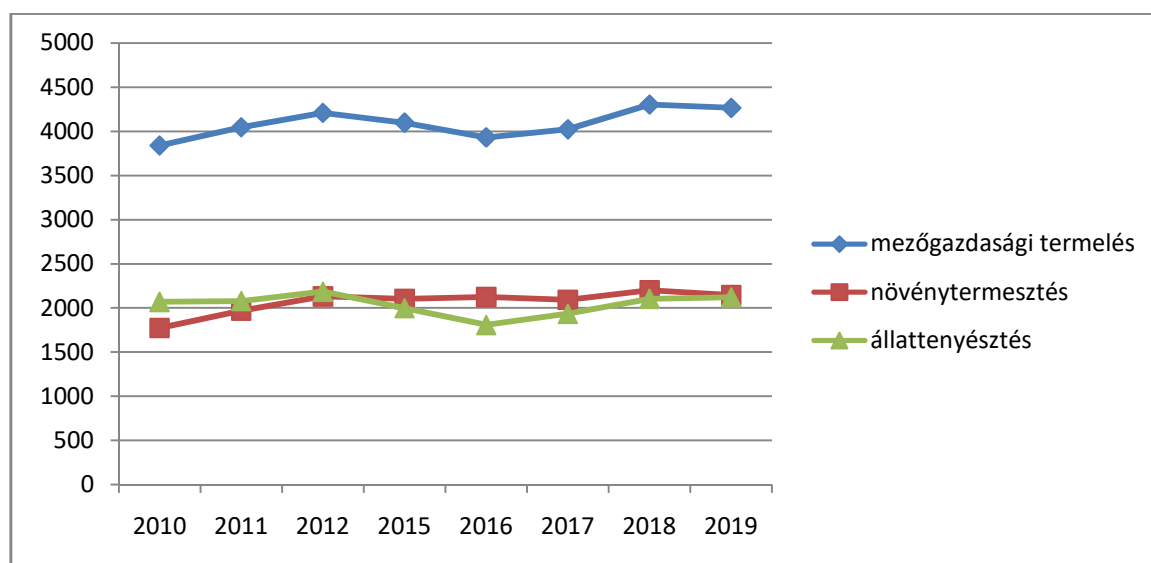
A mezőgazdasági földterületek elhelyezkedésének övezetességét, a vetésterületek jelentős differenciálódását okozza a természeti és a gazdasági övezetek összefüggésében. Az alföldi övezetben a gabonatermesztés, a burgonya, a szőlőtermesztés, a takarmánytermelés, a tejelő szarvasmarha tenyésztés, baromfi és sertésenyésztés a fejlődő ipar. A hegyvidéki övezetekben, tekintve a növények természetes alacsony természeti potenciáljára, kertészet és juhtenyésztés az elterjedt tevékenységi forma. (forrás: dspace.nbuv.gov.ua)

A mezőgazdaság vezető szerepet tölt be Kárpátalja gazdaságában. Ezen területen 3463 vállalkozás van bejegyezve, köztük 1770 tevékenykedik a vállalati szektorban és 2293 egyéni vállalkozó.

A kárpátaljai régió mezőgazdasági termelésének dinamikáját a növénytermesztés és állattenyésztés két iparága közösen alkotja.

A növénytermesztés Kárpátalja agráriumának szerves részét képezi. A régió lakosságának életszínvonala közvetlenül függ a fogyasztásra szánt növények termesztésétől és

a termesztett takarmány mennyiségétől és minőségétől a tenyésztett állataik számára. (Hazuda L. Herceg V. 2020).

14. ábra- A mezőgazdasági termelés mértéke 2010-2019, saját szerkesztés, forrás: LeszjaHazuda, Herceg Viktória 2020

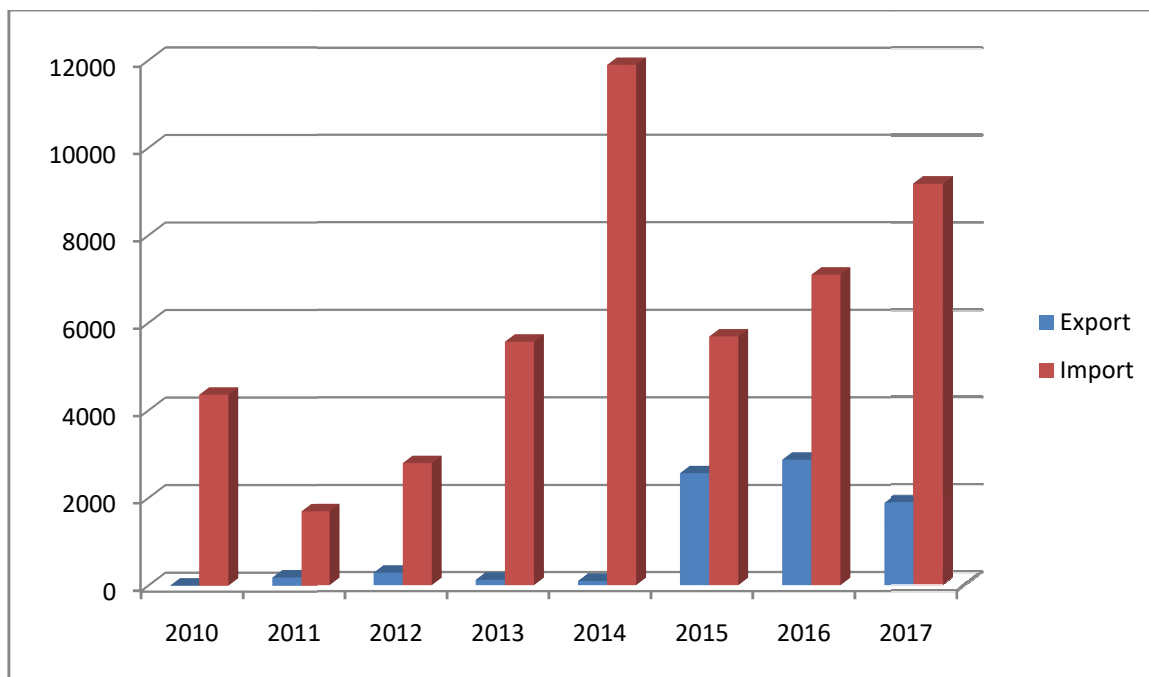
Az állattenyésztési ágazat alapvető termékei:

- hústermelés – 85,9 ezer tonna
- tejtermelés – 350 ezer tonna
- tojástermelés – 410,7 ezer tonna

(Hazuda L. Herceg V. 2019)

A megye állattenyésztése napjainkban szarvasmarha tenyésztésre, ezen belül is tejelő és hús marha tenyésztése, sertés-, juh-, baromfitenyésztésre tagolható. Ezen területek látják el a lakosságot az alapvető élelmiszerekkel (tej, hús, vaj, sajt, tejföl, húskészítmények), azon kívül pedig a könnyűipart látják el alapvető nyersanyagokkal, például: gyapjú, bőr, gyógyszeriparban felhasználható nyersanyagok.

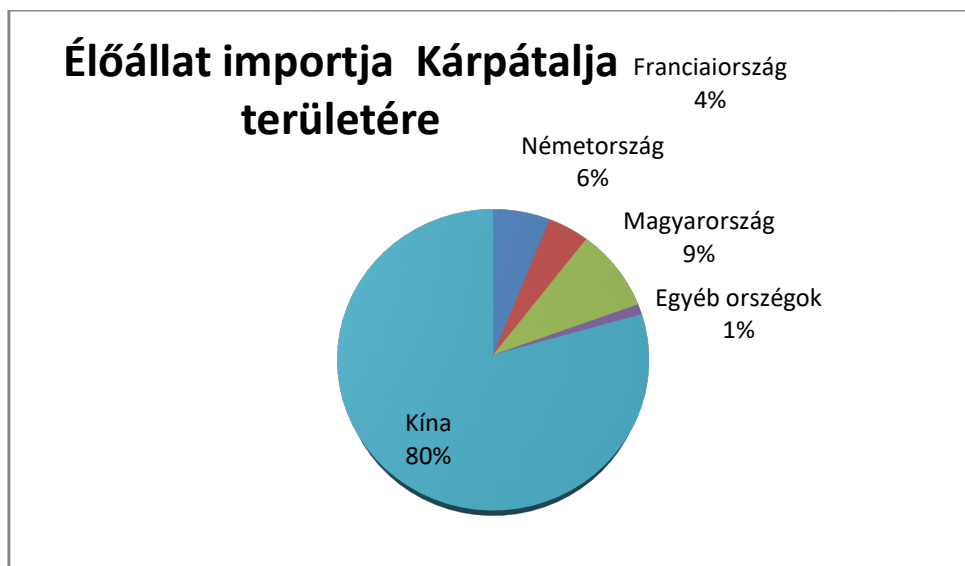
Az utóbbi néhány év bel- és külkereskedelmi tevékenységei Kárpátalján kiszélesedtek a mezőgazdasági, ezen belül is az állattenyésztési termékekre. 2017 folyamán a régió importja és exportja 74 országgal való együttműködés következtében jött létre. A megtermelt és eladott áru típusát tekintve megemlíthetjük élő állatok kereskedelmét, valamint állati eredetű termékeket.

14. Kárpátalja exportja és importja, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua

A hivatalos statisztikai adatokon kívül számításba kell vennünk az ország régiói közötti belső áruforgalmat, melynek jelentős részét az élőállat értékesítése és a takarmányok behozatala teszi ki. Ennek példaként tekinthetjük a nagymennyiségű növendék baromfi értékesítését Ukrajna középső és déli fekvésű megyéiben, valamint a növendék sertés felvásárlását Kárpátaljáról. Vidékünk kihasználva földrajzi fekvését és határ menti szerepét a régiók között mindig megújuló és folyamatos fejlődésben lévő tiszta génállományokkal rendelkezik a hatékony állattenyésztés biztosítására. A magyarországi európai szintű baromfitelepek szolgáltatják Kárpátalja számára a megfelelő tojóállomány meglétét, a vidék ez által tranzit szerepet tölt be az állattenyésztés fejlődésének folyamatában Ukrajna szerte.

A sertés genetika is több európai államból kerül be Kárpátaljára, többek között Dániából, Magyarországról és Lengyelországból.

15. ábra Élőállat importja Kárpátalja területére, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua

A szakemberek körében általános vélemény, hogy Kárpátalja gazdasági életében mind nagyobb szerepet játszik a turizmus. Az ukrainai statisztikai adatgyűjtés hiányos volta miatt azonban nehéz érdemben vizsgálni, hogy pontosan mennyivel is részesül a turizmus a megye összbevételeiből, ezáltal hány százalékát teszi ki a turizmusnak az állattenyésztésből származó kereskedelem. Mindezek ellenére a hivatalos statisztikai adatokat figyelembe véve, valamint a kereskedelmi szálláshelyek és a falusi turizmus tényleges forgalmára vonatkozó becslések alapján a megye turistaforgalmát akár évi 500-600 ezer főre is becsülik a kutatók.

A régió gasztronómiai hagyományainak népszerűsítése céljából több tematikus gasztronómiai útvonal is kidolgozásra került, ennek számunkra egyik legjelentősebb irányvonala a Kárpátaljai Turisztikai Mézút, a Mézút egyik állomásaként mézkestető termet nyitottak Munkácson. (Tarpai J. 2013)

7. Az állattenyésztés jobban és kevésbé fejlődő ágazatai, ennek okai.

A szakdolgozatom korábbi fázisaiban is említésre került az a tény, hogy Kárpátalja állattenyésztése nem egyforma tempóban és mértékben fejlődik a különböző ágazatokban. Ennek okai:

- ❖ fajszerkezet sokszínűsége és az állomány fejlődési szakaszainak különbségei
- ❖ befektetések kockázata
- ❖ kereslet-kínálat aránya
- ❖ fertőző betegségek veszélyei
- ❖ bizonytalan gazdasági helyzet

„Megyénkben mind a szárnyas-, mind a sertés- és a szarvasmarha állományjelentős számú, amelyek piacát különböző mértékben vetették vissza a koronavírus elleni korlátozások” – olvasható a Kárpátinfó Hetilap 2021.03.20-i számában, ahol személyes tapasztalataimat mondtam el állatorvosként és falugazdászként tevékenykedve a megyében. Akkori álláspontom szerint a baromfitenyésztők érezhették a világjárvány pozitív és negatív hatásait egyaránt. Mivel Ukrajna lezárta határait, kora tavasszal nem volt lehetőségük tojást importálni a keltetéshez, ennek eredményeképpen jelentősen megnőtt a helyi tenyésztők által értékesített inkubációs tojás és napos csirke ára. A szezon végéig így jó piaca volt a növendék baromfinak, ennek köszönhetően a gazdák eredményes évet zárhattak, de a gabona árának emelkedésével drágább lett a takarmány.

A pandémiát megelőző néhány évben a sertéspestis riogatta a helyi sertéstartó gazdákat, így a számukra kevésbé alakultak kedvezően ezek az évek. Az állatoknak az élő súlyban történő értékesítésekor a gazdák viszonylag kevés tiszta jövedelmet könyvelhetnek el, mivel az állatokkal drágán vásárolt takarmányt etetnek fel. Kevés olyan termelőt ismerek, akinek a saját takarmánya kitartott újtól újig. Ám, a kocák tartásával, illetve malacok értékesítésével foglalkozó gazdák kedvezőbb helyzetbe kerültek, mivel vidékünkön szinte mindenütt jelen van a háztáji sertéstartás.

A magas fokú elvándorlás és az elmúlt évek szigorításai miatt a háztáji szarvas marha tarás került a legrosszabb helyzetbe. Gondolhatunk itt arra, hogy vidékünkön hónapokra bezártak az óvodák és iskolák, emiatt szinte megszűnt a közétkeztetés. Ennek következtében nagyon alacsony a tej felvásárlásának az értéke, szinte tervezhetetlenné vált a termelés. Márpedig ebben

az ágazatban, melyet az agrárium nehéziparának szoktak nevezni a hosszútávra szóló tervezés nélkülözhetetlen. (Kovács E. 2021, Kárpátinfo)

7.1 Sikerek a baromfitenyésztésben

A szakdolgozatom több fejezetében is szó esett már a baromfitenyésztés fejlődési potenciáljáról vidékünkön. A szocializmus szétesése után az általa létesült telepek és farmok infrastruktúrája szenvedte a legkisebb károkat. Bár az állományok szinte egésze megsemmisült, az épületek és azok eszközfelszerelésének nagyobb hányadosa használható állapotban maradt fent. Innen magánvállalkozások tulajdonába kerülve családi- vagy üzleti társulások kezdték meg működésüket. Felismerve az igényeket és lehetőségeket az új vállalkozások a vegyes hasznosítású baromfi tenyésztésére szakosodtak. A határok átjárhatósága magával hozta a lehetőséget tapasztalatok, nyersanyag és génállomány beszerzésére. Mivel a 90-es évek elején hiány volt Kárpátalján a baromfi, ezért gyors reakcióra volt szükség e téren, amelyre néhány éles látású egyéni termelő volt képes. Ezzel együtt viszont jelentős kockázatot is vállaltak. A helybeliek hatalmas előnye volt, hogy hosszú éveken át Tiszapéterfalva határában működött Kárpátalja egyik legjelentősebb baromfiüzeme. A berendezései a korszakváltás idejére meghasználódtak, de még mindig a környékeliek rendelkezésére álltak és a korábban megszerzett tudásuk, szakképzettségük, valamint az egész országra kiterjedő kapcsolati tőke. Mindre szükség volt a tenyésztés újraindításához, a tojás, a takarmány, a gyógyszerek beszerzéséhez, nem beszélve a kész előnevelt csibék eladásáról.

Kárpátalja baromfitenyésztésének specifikuma a fajtában rejlik. Ukrajna területén ugyanis csak vagy hús- vagy tojó hasznosítású baromfit tenyésztnek. Nálunk is megtalálható mindkét fajta a nagyobb telepeken, de a kisvállalkozások kimondottan a vegyes hasznosítású tyúkfajtákat részesítik előnyben. Felvásárlóik Kárpátalja szomszédos megyéiből érkeznek, akik viszonteladók, céljuk a lakosság ellátása jó minőségű háztartási szárnyassal.

Ugyanezek az elvek valósulnak meg a kacsá, liba és pulyka helyben történő tenyésztésénél is.

9. kép, Bedő Gábor kárpátaljai állattenyésztő, Mezővári, 2023, saját készítés

7.2 Kézműves sajtok és bőrdíszművesek

A sajtkészítés művészete nagyjából 8000 évvel ezelőtt Délnyugat-Ázsiában keletkezett. Azóta több mint 2000 fajta sajtot állítottak elő a világon, csak a sajtkészítés szívében – Franciaországban – több mint 400 féle sajtot állítanak elő. Annak ellenére, hogy a sajtparban a világviszonylatban előkelő helyen lévő országok vannak, minden évben egyre több jelenik meg és egyre többfajta terméket állítanak elő terüلتünkön. 12 kárpátaljai sajtüzem működik jelenleg, melyek önmaguk biztosítják a nyersanyagot. Az ukrán sajtkészítés legszínesebb központja jogosan tekinthető Kárpátaljának, ahol a sajtkészítés évszázados hagyományai évente több tízezer turistát vonzanak, aminek köszönhetően a helyi „sajtturizmus” virágzik. Ilyen kirándulások során a tehén, kecske, juh és még bivalytejből készült sajtokat is. Nemcsak autentikus sajtot „brinzát”, „budzot”, „ordát” találhat, hanem képzett kárpátaljai gyártók által svájci és olasz technológiákkal készített termékeket is.

A Jurij Lepej által 2005-ben Iza faluban (Hushti járás) alapított sajtgyár juh- és tehéntejből készült különféle sajtok előállítására specializálódott a kárpátaljai sajtkészítés legjobb hagyományai szerint. A cég tizenöt féle terméket kínál, köztük sajtot, ordát, lágy és kemény sajtokat, vaját, kefirt. A látogatók a gazdaságban megismerhetik a sajtkészítés minden szakaszát, sétát tehetnek a gazdaság körül, és 6-7 féle tehénsajtot is kóstolhatnak egy pohár kárpátaljai bor vagy egy csésze illatos kávé mellett (forrás: <https://vidviday.ua>).

10. kép , Izai sajtzüzem termékei

Egán Ede már 1890-ben „Intő szó a magyarországi „Havasi gazdaság” fejlesztése érdekében” címűn előadásában a Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága előtt vázolta a mai Kárpátalja területének vidékfejlesztési lehetőségeit, melyek főként a tejtermékek és a sajtkészítés területére terjedtek ki (Csucska P. 2010).

A Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetségének kötelékében is jelen vannak a sajtkészítés mesterei, akik rendszeresen részt vesznek és vettek az intézmény rendezvényein külföldi és belföldi helyszíneken egyaránt népszerűsítve ezzel hagyományainkat és értékes kulturális örökségeinket.

11. kép Kárpátalja sajtjai, OMÉK 2021, forrás KMVSZ

A bőrdíszművesség népi mestersége Kárpátalján reneszánszát éli. Sorra jelennek meg újabb és újabb kezdő művészek, akik nagy érdeklődéssel vetik bele magukat a sok százéves kárpátaljai tradíció felelevenítésébe.

Az érdeklődési körét és piacát tekintve, mint oly sok iparág vidékünkön a turisztika fellendülésével nyert új értelmet az utóbbi években, ám tudomásunk van olyan mesterekről, akik gyermekkoruk óta, vagy éppen ősök hagyatékaként napjainkig őrzik a megszerzett tudást. Az így elkészített termékek lószerszámok voltak, melyeket az emberek megbecsültek, ostorok és hámok az állataik telerelésére.

Ez a különleges mesterség a Kárpátok hegyei között volt hagyomány. Napjainkban inkább bőrből készült táskákat, nadrágszíjakat, pénztárcákat és a turisták figyelmét felkeltő különböző ajándéktárgyakat találunk a kézműves üzletek polcain.

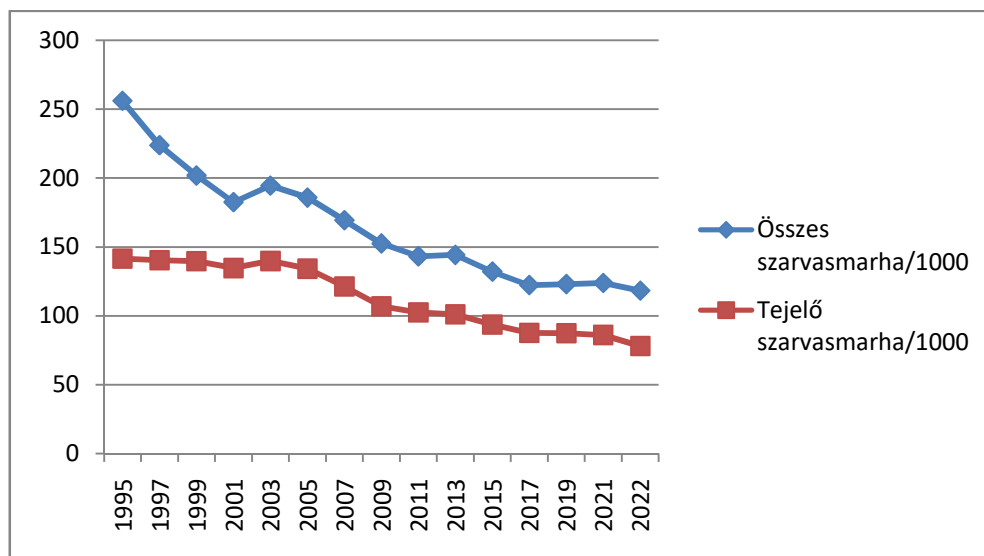
12.képPetrusinecVolodimir kárpátaljai bőrdíszműves munkája, forrás: Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület

7.3 Visszaesés a szarvasmarha tartásában.

Az utóbbi néhány viharos év rányomta a bélyegét a kárpátaljai szarvasmarha tenyésztésre. A tömeges elvándorlás és a pandémia okozta nehézségek sok gazdát kényszerítettek arra, hogy ideiglenesen vagy végérvényesen hagyjanak fel ezzel a tevékenységgel. Gondokat okozott ebben az időszakban a tej és annak termékeinek értékesítése a sok hónapnyi intézménybezárások, vendéglátó ipari egységek szünetelése miatt.

Ám a probléma már sokkal korábban jelentkezett az iparágban. A rendszerváltás után már nagyobb tejgazdaságok és a nagy létszámú telepek teljesen eltűntek a megyéből. Így a szarvasmarha tenyésztési folyamat kisebb gazdaságokban és háztáji tartásban valósult meg.

Kárpátalja nem rendelkezik tejfeldolgozó üzemekkel, amelyek a lakosságot látnák el, a kézműves sajtüzemek csak kis mennyiségbe termelnek, a legközelebbi tejfeldolgozó üzem a Kárpátokon túl, Rivne megyében található, amihez a tejet 450 km-t kell szállítani. Ezt a távolságot a felvásárló csak az olcsó literenkénti árért hajlandó megtenni, ami a gazdák számára veszteséget jelent. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy Kárpátalja szarvasmarha tenyésztése folyamatosan hanyatlik.

. 16. ábra - A szarvasmarha állomány csökkenése Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.com.ua

8. Következtetések, eredmények elemzése.

A szakdolgozati kutatás során a célom a kárpátaljai állattenyésztés sajátosságainak ismertetése és fejlődési potenciáljának teljes körű feltárása és elemzése volt, melyből a kutatási eredményekkel kiegészülve kirajzolódtak a lehetséges megoldások a kárpátaljai állattenyésztés fejlődésének irányvonalai és lehetőségei. A szakdolgozati kutatás kezdetekor még nem tudtuk, hogy a megírásának végére már egy teljesen más helyzetben, egy háborús konfliktus árnyékában találjuk magunkat. A helyzet rendeződésével reméljük a vidék újra megtelik fiatal, ambiciózus gazdákkal, akik készek lesznek újra fellendíteni és hatékonná tenni ezt az iparágat megőrizve a ránk hagyott tradíciókat.

A szakdolgozat célkitűzéseit sorba véve kívánom a következtetéseket bemutatni és a fejlesztési javaslatokat bemutatni.

A szakdolgozat első célja **a kárpátaljai állattenyésztés irodalmának feldolgozása**. Az irodalmi elemzés során alátámasztást nyert, hogy a vidék állattenyésztésének komoly történelmi hagyományai vannak. A történelmi váltakozásoktól eltekintve a tevékenység szerves része volt a vidék életének és nagyban befolyásolta a gazdaság alakulását és az emberek jólétét, valamint foglalkoztatottságát. További fejlődésének a történelmi folyamatok vetettek véget, a szovjetrendszer sajátosságaiból kifolyólag az állattenyésztési tevékenység jelentős törést szenvedett. Ukrajna függetlenné válását követően az ágazat nem tanúsított felfelé irányuló mutatókat előrehaladását tekintve, ám egyes ágazatok továbbra is biztos forrásai és alappillérei a vidék gazdaságának, mások a turizmus és vendéglátó ipar irányába alakultak át. Az elhelyezkedés és földrajzi fekvés, valamint a kárpátaljai lakosság magas alkalmazkodási képessége mind hozzájárul ahhoz, hogy az ágazat megőrizze fejlődési potenciálját, innovatív technológiák felhasználásával, külföldi tapasztalatok szerzésével téve még hatékonyabbá a tevékenységét. Számos irodalmi munkában olvashattam a Kárpátalja állattenyésztésének történetéről, amely hasznos példát például szolgálhat számunkra a fejlődés irányának kiválasztásában.

A szakdolgozati kutatás második célkitűzése **a kárpátaljai állattenyésztés potenciáljának feltárása és elemzése**. Miközben az ágazat elterülése, szerkezete, területi, turisztikai és domborzati adottságai kerültek vizsgálat alá, melyben egyértelművé vált a kárpátaljai állattenyésztés teljesítő képességének mértékében és arányaiban rejlő fejlődési lehetőség.

Míg a baromfi ágazat és a sertésenyésztés dinamikus ütemben működik a régió területein, biztosítva a lakosság ellátását, addig a szarvasmarha és lótenyésztéssel kapcsolatban olyan eredményeket és statisztikai elemzéseket hoztam fel példaként, amelyek arra engednek

következtetni, hogy ezek a tevékenységek kis részét képezik a gazdaságnak. A kialakult helyzet okozta nehézségek és ezáltal a gazdaságban fennálló veszélyek és fenyegetettségek a szférában tevékenykedő vállalkozókat is óvatosságra intik, így véleményem szerint az állattenyésztés teljesítő képessége pozitív irányba képes elmozdulni, ha biztos talajon helyezkedik el az ország gazdasága.

A szakdolgozatom további részében a SWOT analízis módszerének felhasználásával vizsgáltam azokat a külső és belső tényezőket, melyek hatással vannak a vidék gazdasági fejlődésére. Az eredmény alapján elmondható, hogy Kárpátalja állattenyésztésének számos kiaknázható erőssége van, gyengeségeinek egy része pedig megfelelő módszerrel és stratégiával orvosolható. Gondolok itt a feldolgozóipar bővítésére, azaz vágóhidak és tejüzemek létrehozásával, valamint állandó működtetésével. A lakosságnak biztos és állandó jövedelemforrásra van szüksége ahhoz, hogy ne történjen meg a vidék elnéptelenedése, az állattenyésztés hanyatlása. Fontos a szakmai hozzáértés és az újítások tanulása és elfogadása, foglalkozni kell a kisvállalkozások és kézműves termékeket előállító kisiparosok megfelelő menedzsmentjével és marketingjével.

A kutatás következő célkitűzése a **kárpátaljai állattenyésztés jelenlegi szerkezetének jellemzése**. Kárpátalja földrajzi elhelyezkedése a megyét két fő részre tagolva nyújt lehetőségeket különféle tevékenységek folytatására. A vállalkozói tevékenységek sem egyformák, zömében magánvállalkozók és kisebb mértékben vállalatok alkotják ezt az ágazatot. Az állatállomány a domborzati feltételekhez alkalmazkodva váltakozik: hegyvidéki részen méhészet, juhászat, hideg vízi haltenyésztés zajlik, kismértékben szarvasmarha és lótenyésztés. Ám ezek lehetőségei nem 100%-ban vannak kihasználva, szinte csak a turizmus igényeit szolgálják ki. Az alföldi területek nyújtotta lehetőségek sokkal kedvezőbbek az állattenyésztési tevékenységre.

A szakdolgozat negyedik célkitűzése a **kárpátaljai állattenyésztés fejlődésének elemzése**.

A megnevezett ágazat fejlődése a szakdolgozat minden fázisában jelen volt különböző szempontok vizsgálata során. Arra a következtetésre juthatunk ennek elemzése során, hogy negatívan befolyásolják az országban kialakult szélsőséges helyzetek, az egyedszám minden ágazatban csökkenő tendenciát mutat. Azt is megállapíthatjuk, hogy vannak olyan részei az állattenyésztésnek, amelyeket csak kis mértékben határoztak meg a külső tényezők. A hagyományos állattenyésztés előnyei megmutatkoztak abban, hogy a kisebb gazdaságok könnyebben alkalmazkodnak a gyakran változó helyzethez és könnyebben elviselik a jövedelem csökkenését. Magyarázható ez azzal, hogy saját nyersanyagot és munkaerőt alkalmaznak a

gazdaságok működtetéséhez. Kárpátalja erőforrásai teret biztosítanak a további fejlődésnek, véleményem szerint az állami szektornak több részt kellene vállalnia az állattenyésztés működésének biztosításában és a meglévő ágazatok helyreállításában. Különböző támogatási rendszerek kidolgozásával kedvező eredményeket érhetnénk el az ágazat fejlődésében.

Összefoglalás.

A szakdolgozatom a kárpátaljai állattenyésztésmúltját, jelenét és lehetséges fejlődési irányát, vagyis jövőjének lehetőségeit volt hivatott megvizsgálni. A témaválasztás, a kutatás megvalósulása és a szakdolgozat végleges megírása közötti nem várt esemény, a háború kitörése nem várt színben tüntette fel a helyzetet. Reménykedve abban, hogy hamarosan eljön a béke időszaka, ahol mindenki előre tekintve közös erővel lát neki a gazdaság helyreállításának és a fejlesztések megvalósításának.

A kutatás során a szakdolgozatomon keresztül a kárpátaljai állattenyésztés történelmi múltját, fejlődését, hanyatlását majd részleges újrászerveződését ismerhettük meg közelebbről. Megállapíthatjuk, hogy Kárpátalja színes történelmi múltja, országok és nemzetek találkozása és együttélése gazdag és értékelendő tradíciókat őriz, melyek egy része sajnos elhalványult az idő múlásával.

A szakdolgozat következő lépésében a kutatás az állattenyésztés erősségeit és gyengeségeit közelebbről megvizsgálta, elemezte az ágazat lehetőségeit. A terepbejárások elősegítették számomra a piaci értékesítés átláthatóságát ezen a téren.

A kárpátaljai állattenyésztés számára egy lehetséges fejlődési útvonal a kisvállalkozások számára a kézműves termékek előállítása, annak megfelelő módú és értékű hasznosítása, valamint a nagyobb befektetők bevonása a tevékenységébe, ezáltal szélesíteni a palettát, munkahelyeket teremteni a lakosság számára. Érdemben elérni jelentős előrehaladást az állomány drasztikus növelésével és feldolgozó üzemek létesítésével lehet.

Mindezek ellenére a fajták minősége megfelelő szinten van ahhoz, hogy a termelés és a tenyésztés tartani tudja a kívánt eredményeket akár nemzetközi viszonylatban is. Ehhez viszont szükséges az ágazatok közötti szoros együttműködés és a közös célkitűzés, mely garantálná az erőforrások hatékonyabb felhasználását.

Remélem, hogy a kialakult helyzetben pozitív változások következnek be, a családok ismét Kárpátalján egyesülnek, nem Európa más országaiban, és kamatoztathatják a megszerzett és örökölt tudásukat vidékünk felvirágoztatására.

Irodalmi jegyzék

1. Beregszászi meteorológiai állomás adatbázisa 2013
2. Bodnár V. 1987- Природні багатства Закарпаття. Ужгород, Карпати
3. Hazuda L. Herceg V. – Збірник наукових праць 2020
4. Jurij Turjanica dzerkalo-zakarpattya.com
5. Kárpáti Borzderes Egyesület 2018
6. Kárpátalja hetilap 2002. 75. szám
7. Kárpátinfo hetilap 2021.03.20 Kovács Elemér
8. Molnár J.-Molnár D. 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség tankönyv- és taneszköztanácsa, PoliPrint kft. Ungvár
9. Szabó Ferenc- Általános állattenyésztés, 2004, Mezőgazda-Kiadó Budapest
10. Tarpai József 2013: A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása területfejlesztésre. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok doktori iskola Phdértkezés, Pécs
11. Úr Sándor – Az állattenyésztés alapismeretei, Ungvár 2009
12. Zasztavecka O.-Zasztaveckij B.- Gyitcsuk I.- 1996, Географія Закарпатської області. Тернопіль, Підручник & Посібник
13. Állami Statisztikai Hivatal - ukrstat.gov.ua
14. zakarpattya.net.ua
15. <https://vidviday.ua>
16. <https://promanconsulting.hu/>
17. <https://kurkul.com/blog/16-top-10-oblastey-ukrayini-po-pogolivyu-sviney>
18. dspace.nbu.gov.ua

Ábrajegyzék

1. **ábra** – Kárpátalja állattenyésztésének főbb ágazatai, saját szerkesztés, forrás: carpathia.gov.ua
2. **ábra** – A baromfitenyésztés fejlődése Kárpátalján 1991-től, saját szerkesztés, forrás: Ukрана
Állattenyésztése
3. **ábra** – A sertésitenyésztés alakulása a rendszerváltás után, saját szerkesztés, forrás:
ukrstat.gov.ua
4. **ábra** – A szarvasmarha állomány változása Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua
5. **ábra** – A juhtenyésztés változásai Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua
6. **ábra** – A méhcsaládok mennyisége Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua
7. **ábra** – Kárpátalja közigazgatási beosztása, forrás: doksi.net.hu
8. **ábra** – Kárpátalja állattenyésztésének SWOT elemzése, saját szerkesztés
9. **ábra** – Kárpátalja – Kijev – Zaporizsja – Harkiv távolság, saját szerkesztés.
forrás: google.com/maps
10. **ábra** – A járások közötti évi csapadékmennyiség eltérés (mm), saját szerkesztés, forrás:
kompany.com.ua
11. **ábra** – Kárpátalja domborzati térképe, forrás: Tarpai J. 2013
12. **ábra** – Az állattenyésztési iparág termékeinek csökkenése 1990-1997 (%)forrás: ukrstat.gov.ua
13. **ábra** – A mezőgazdasági termelés mértéke 2010-2019, saját szerkesztés, forrás: Hazuda L.
Herceg V. 2020
14. **ábra** – Kárpátalja exportja és importja, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua
15. **ábra** – Élőállat importja, saját szerkesztés, forrás: ukrstat.gov.ua
16. **ábra** – A szarvasmarha állomány csökkenése Kárpátalján, saját szerkesztés,
forrás: ukrstat.gov.ua

Képek jegyzéke

1. **kép** – szürkemarha, forrás: A magyar állattenyésztés története SZIE
2. **kép** – tojó hús-hibrid baromfi, forrás: A magyar állattenyésztés története SZIE
3. **kép** – Fecske mangalica, forrás: agrostory.com
4. **kép** – magyar nagyfehér sertés, forrás: magyarmezogazdasag.hu
5. **kép** – kárpáti borzderes, forrás: karaptiborzderes.hu
6. **kép** – juhok a Kárpátokban, forrás: ukrainer.net
7. **kép** – hegyi hucul ló, forrás: blog.carpati.info
8. **kép** – szívárványos pisztrán, forrás: uzhgorod.net
9. **kép** – Bedő Gábor, kárpátaljai állattenyésztő, saját készítés 2023
10. **kép** – Izai sajtüzem termékei, forrás: <https://vidviday.ua>
11. **kép** – Kárpátaljai sajtjai, OMÉK 2021, forrás KMVSZ
12. **kép** – PetrusinecVolodimir kárpátaljai bőrdíszműves munkája, forrás: Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület

Táblázatok jegyzéke

1. **táblázat** – A haszonállatok száma a 2022-es évben Kárpátalján, saját szerkesztés, forrás: uz.ukrstat.gov.ua

NYILATKOZAT

a szakdolgozat, diplomamunka eredetiségéről és nyilvános vagy korlátozott hozzáféréséről

A szerző neve: Gazdag Sándor

A dolgozat címe: A kárpátaljai állattenyésztés sajátosságai és fejlődési potenciálja

A megjelenés éve: 2023

A tanszék neve: Budai Campus

Kijelentem, benyújtott szakdolgozatom egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi termékem. Tudomásul veszem, hogy a Budai Campus Tanulmányi Osztályon határidőben történő bemutatás nem jelenti dolgozatom szakmai és tartalmi elfogadását.

Kérem, válasszon az alábbi lehetőségek közül:

☒ Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a MATE Entz Ferenc Könyvtár Levéltár szakdolgozat archívumába. A teljes szöveg kizárólag a Budai Campus számítógépeiről tekinthető meg.

A vízjellel ellátott pdf dokumentum szerkesztését nem, megtekintését engedélyezem. Tudomásul veszem, hogy a vízjel nélkül leadott dokumentum szerzői jogai sérülhetnek.

☐ **Dolgozatom titkosított. A titkosítás lejáratának dátuma: évhónap.**

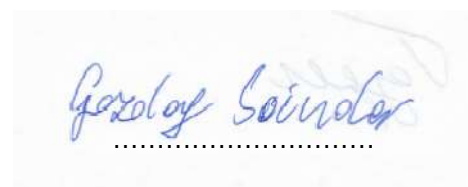
Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a MATE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár szakdolgozat archívumába. A vízjellel ellátott pdf dokumentum szerkesztését nem,

megtekintését a titkosítás határidejének lejártát követően engedélyezem. A teljes szöveg kizárólag a Budai Campus számítógépeiről tekinthető meg.

Tudomásul veszem, hogy a vízjel nélkül leadott dokumentum szerzői jogai sérülhetnek

Budapest, 2023.05.07.

...

szerző aláírása